

ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΠΟΡΙΣΜΑΤΩΝ (ΜΕΤΑ-ΑΝΑΛΥΣΗ) ΓΙΑ ΤΗ ΣΒΕ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ

Έχοντας αναλύσει στα δύο πρώτα κεφάλαια το φαινόμενο της σχολικής βίας και του εκφοβισμού, το προφίλ του θύτη και του θύματος, τις μορφές που μπορεί να πάρει και τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει στη σωματική και ψυχική υγεία του ατόμου, στην παρούσα διδακτική ενότητα στοχεύουμε στην ανάλυση των ερευνητικών πορισμάτων που έχουν διατυπωθεί στο πλαίσιο διεθνών ερευνών. Θέτοντας ερωτήματα που απαντούν σε βασικά χαρακτηριστικά του φαινομένου, σκοπεύουμε να αντιληφθεί ο αναγνώστης τη συχνότητα εμφάνισης του φαινομένου, τις διαστάσεις που μπορεί να λάβει, καθώς και τρόπους μέσα από τους οποίους αυτό εκδηλώνεται εντός της σχολικής πραγματικότητας.

Σκοπός

Όταν θα έχετε ολοκληρώσει τη μελέτη του κεφαλαίου αυτού, θα είστε σε θέση να:

- Γνωρίζετε τις χώρες στις οποίες το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού έχει λάβει μεγάλες διαστάσεις σε ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο
- Διακρίνετε τις διαφορές που υπάρχουν μεταξύ αγοριών και κοριτσιών στον τρόπο εκδήλωσης του φαινομένου
- Γνωρίζετε τους χώρους όπου είναι πιο πιθανό να εκδηλωθούν περιστατικά βίας και σχολικού εκφοβισμού στο σχολικό περιβάλλον
- Διακρίνετε τις μορφές σχολικού εκφοβισμού που εμφανίζονται πιο συχνά στο σχολείο
- Αναγνωρίζετε τις συνέπειες που παρουσιάζονται πιο συχνά στην ψυχική και σωματική υγεία των μαθητών που εμπλέκονται σε περιστατικά σχολικού εκφοβισμού
- Αναφέρετε τις συνηθέστερες αντιλήψεις γονέων και εκπαιδευτικών για το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού
- Ερμηνεύετε και να κρίνετε αποτελέσματα επιστημονικών ερευνών γύρω από το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού.

Προσδοκώμενα αποτελέσματα

- Σχολικός εκφοβισμός
- Θυματοποίηση

Έννοιες κλειδιά

- συχνότητα
- ποσοστό θυματοποίησης
- ποσοστό εκφοβισμού

Έννοιες
κλειδιά

Σε αυτήν την ενότητα γίνεται μια προσπάθεια ανάδειξης των διαστάσεων που έχει λάβει ο σχολικός εκφοβισμός τα τελευταία χρόνια. Παρουσιάζονται ερευνητικά πορίσματα από μελέτες που έχουν διεξαχθεί τα τελευταία τριάντα χρόνια και γίνεται η συσχέτισή τους. Ο αναγνώστης ενθαρρύνεται να κρίνει την εξάπλωση της σχολικής βίας και του εκφοβισμού στην Ελλάδα και να κάνει τις δικές του αξιολογήσεις για το μέλλον.

Εισαγωγικές
Παρατηρήσεις

3.1.1 Η συχνότητα εμφάνισης του φαινομένου στην Ελλάδα και στο εξωτερικό: πόσοι μαθητές δηλώνουν θύτες και πόσοι θύματα σχολικού εκφοβισμού;

Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού φαίνεται ευρέως διαδεδομένο σε πολλές χώρες του κόσμου. Μελετώντας τη διεθνή και εγχώρια βιβλιογραφία, αντιλαμβανόμαστε πως η σχολική βία και ο εκφοβισμός λαμβάνει μεγάλες διαστάσεις στις ζωές των παιδιών και εφήβων από τη δεκαετία του '80 μέχρι και σήμερα. Η συστηματική μελέτη του φαινομένου ξεκινά από τις έρευνες του καθηγητή ψυχολογίας Dan Olweus. Στο βιβλίο του «*Bullying at school: What we know and what we can do*» αναφέρει πως το 15% των μαθητών στη Νορβηγία έχει εμπλακεί σε περιστατικά σχολικού εκφοβισμού. Το 9% των μαθητών που συμμετείχαν στην έρευνα δήλωσαν θύματα, ενώ το 7% δήλωσαν θύτες (Olweus, 1993). Σε όμοια συμπεράσματα καταλήγει η έρευνα των Pateraki και Houndoumadi (2001) η οποία πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα σε Δημοτικά σχολεία της Αθήνας. Εκεί οι ερευνητές καταλήγουν στο συμπέρασμα πως πάνω από 10% των μαθητών που δήλωσαν πως εμπλέκονται σε περιστατικά βίας δήλωσαν θύματα, ενώ γύρω στο 6% δήλωσαν θύτες σχολικού εκφοβισμού. Μάλιστα, ένα 4,8% δήλωσε ότι έχει υπάρξει θύτης και θύμα τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα. Αυτά τα ποσοστά θυματοποίησης και εκφοβισμού επιβεβαιώνονται και από την έρευνα της Sarouna (2008) που πραγματοποιήθηκε σε 20 σχολεία στα περίχωρα της Θεσσαλονίκης. Οι 1758 μαθητές ηλικίας 10-14 ετών σε ερωτηματολόγια που συμπλήρωσαν δήλωσαν σε ποσοστό 8% πως είναι θύματα σχολικού εκφοβισμού. Αντίστοιχα το 5% των μαθητών δήλωσε θύτης, ενώ μόλις το 1% δήλωσε και θύτης και θύμα σχολικού εκφοβισμού.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό πως οι περισσότεροι μαθητές που εμπλέκονται σε περιστατικά σχολικής βίας και εκφοβισμού δηλώνουν θύματα. Αυτό διαπιστώνεται από μία έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε 17 χώρες του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (OECD) στην Ευρώπη, την Αυστραλία και τη Νότια Αμερική σε μαθητές Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

ΠΗΓΗ: European Antibullying Campaign (2012) Ευρωπαϊκή Έρευνα για το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού: Τελική έκθεση Copenhagen.

Δραστηριότητα 1/ Κεφάλαιο 3

Προαιρετικά, μέσω του αντίστοιχου θέματος

στην ομάδα συζητήσεων (forum)

Σύμφωνα με την Αρτινοπούλου (2001) η εντύπωση που επικρατεί στην κοινή γνώμη για δραματική αύξηση του φαινομένου μπορεί να προκύπτει ως αποτέλεσμα της συνεχούς παρουσίασης περιστατικών σχολικής βίας από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, παρά από την πραγματική αύξηση των περιστατικών.

Διαβάστε το άρθρο από την εφημερίδα το ΒΗΜΑ στον σύνδεσμο <http://www.tovima.gr/science/article/?aid=633399>. Με βάση όσα διαβάσατε παραπάνω προσπαθήστε να καταλήξετε σε ένα συμπέρασμα σχετικά με το αν το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού βρίσκεται σε αύξηση ή σε μείωση. Πώς παρουσιάζονται τα ερευνητικά αποτελέσματα από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης; Μπορείτε να κάνετε μια πρόβλεψη για την πορεία του φαινομένου στο μέλλον;

Ανταλλάξτε απόψεις στο αντίστοιχο θέμα του forum.

Ενότητα 3.2

ΣΧΟΛΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ ΣΤΟΥΣ ΟΠΟΙΟΥΣ ΣΥΝΑΝΤΑΤΑΙ ΠΙΟ ΣΥΧΝΑ ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΒΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ

Βασικός σκοπός της ενότητας είναι η ενημέρωση των εκπαιδευτικών για τους τόπους στους οποίους συνήθως τα θύματα έρχονται αντιμέτωπα με περιστατικά σχολικής βίας και εκφοβισμού εντός του σχολικού περιβάλλοντος.

Σκοπός

Όταν θα έχετε ολοκληρώσει τη μελέτη της ενότητας αυτής, θα είστε σε θέση να:

Προσδοκώμενα αποτελέσματα

- Διακρίνετε τα μέρη όπου συναντώνται περιστατικά σχολικού εκφοβισμού πιο συχνά
- Να κατονομάζετε τους σχολικούς χώρους τους οποίους συνήθως χαρακτηρίζουν οι μαθητές ως επικίνδυνους για την εκδήλωση σχολικού εκφοβισμού
- Να ερμηνεύετε και αξιολογείτε πορίσματα ερευνών σχετικά με την έκταση του φαινομένου σε χώρους εντός του σχολικού πλαισίου.

6

- «Δομημένους και μη δομημένους χώρους» ή κύριους και βοηθητικούς χώρους (Structured and unstructured places)
- Σχολικά περιβάλλοντα
- Μορφές σχολικού εκφοβισμού
- Συχνότητα εμφάνισης σχολικού εκφοβισμού

Έννοιες
κλειδιά

Στη συγκεκριμένη ενότητα γίνεται μια παρουσίαση ερευνητικών πορισμάτων που αφορούν στις τοποθεσίες στις οποίες εκδηλώνονται συχνότερα τα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού. Αφού γίνει μια εκτενής ανάλυση των τόπων που οι μαθητές χαρακτηρίζουν ως επικίνδυνους για την εκδήλωση της σχολικής βίας, ζητείται μια αξιολόγηση των πορισμάτων από τον αναγνώστη με στόχο τον προβληματισμό του γύρω από την ασφάλεια των μαθητών στο σχολικό περιβάλλον.

Εισαγωγικές
Παρατηρήσεις

3.2.1 Στις σχολικές αίθουσες, στο προαύλιο ή κάπου άλλου: πού συναντάται πιο συχνά το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού;

Στην εποχή μας μπορούμε να πούμε πως έχουν γίνει αρκετές έρευνες με στόχο τη μελέτη των χαρακτηριστικών του θύτη και του θύματος, του κλίματος που επικρατεί στο σχολικό περιβάλλον και των κοινωνικών παραγόντων που σχετίζονται με το φαινόμενο. Ωστόσο, δεν μπορούμε να πούμε το ίδιο για την μελέτη του τόπου στον οποίο λαμβάνουν χώρα τα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού. Στη μεγάλη ευρωπαϊκή έρευνα, που διοργανώθηκε στο πλαίσιο της εκστρατείας «EAN- Ευρωπαϊκό Δίκτυο κατά του σχολικού εκφοβισμού», φάνηκε πως η σχολική τάξη αποτελεί το μέρος στο οποίο παρατηρείται πιο συχνά το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού (European Antibullying Network, 2012). Ωστόσο, μόνο στην Ελλάδα παρατηρούνται συχνότερα περιστατικά εκτός του σχολικού χώρου. Στον πίνακα (πίνακας 4) που ακολουθεί παρουσιάζονται οι τόποι και η συχνότητα με την οποία λαμβάνουν χώρα τα περιστατικά στις 6 ευρωπαϊκές χώρες που συμμετείχαν στην έρευνα του EAN.

Πίνακας 4: Τόπος πραγματοποίησης εκφοβισμού ανά χώρα συμμετοχής. European Antibullying Campaign (2012)²

	Βουλγαρία	Εσθονία	Ελλάδα	Ιταλία	Λεττονία	Λιθουανία
Στο σπίτι	7.2%	8.8%	6.41%	5.0%	11.0%	3.4%
Έξω από το σχολείο	33.0%	31.8%	35.38%	31.7%	29.5%	25.0%
Στο internet	19.0%	16.1%	20.93%	11.1%	9.5%	7.7%
Στην τάξη	44.8%	59.9%	24.40%	51.6%	45.1%	45.7%
Στους διαδρόμους του σχολείου	28.4%	46.5%	32.70%	27.4%	35.2%	51.7%
Στην τραπεζαρία του σχολείου	5.7%	15.3%	2.16%	5.7%	6.4%	9.2%
Στη γειτονιά – στο πάρκο	14.9%	15.7%	21.84%	16.0%	17.0%	10.8%
Στο δρόμο από και προς το σχολείο	11.2%	19.5%	13.34%	10.7%	14.8%	8.1%

Όσον αφορά στον εκφοβισμό που λαμβάνει χώρα εντός του σχολικού χώρου, σε μια έρευνα που πραγματοποιήθηκε στη Γερμανία τον Νοέμβριο του 1999 σε 32 δημοτικά σχολεία (2766 μαθητές με ηλικία 9-11 ετών) φάνηκε πως ο προαύλιος χώρος αποτελεί το μέρος στο οποίο εξελίσσονται τα περισσότερα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού (Fekkes et al., 2005). Πάνω από 7 στους 10 μαθητές, θύματα σχολικού εκφοβισμού, δήλωσαν πως εκφοβίζονται στον υπαίθριο χώρο του σχολείου, ενώ 4 στους 10 αναφέρθηκαν στη σχολική τάξη ως το πιο συχνό μέρος θυματοποίησής τους. Πρόκειται για δύο τοποθεσίες στις οποίες οι μαθητές αλληλεπιδρούν περισσότερο μεταξύ τους. Στον παρακάτω πίνακα (πίνακας 5) αναφέρονται οι περιοχές στις οποίες οι μαθητές δήλωσαν πως έρχονται αντιμέτωποι με περιστατικά σχολικού εκφοβισμού.

Πίνακας 5: Οι τοποθεσίες στις οποίες δήλωσαν 442 μαθητές-θύματα πως εκφοβίζονται πιο συχνά από τους συμμαθητές τους. Η κατηγορία «Κάπου αλλού» περιλαμβάνει τοποθεσίες όπως κοντά στο σπίτι, στην πίστα ποδηλάτου κ.λπ. (Fekkes et al., 2005).

Τοποθεσίες	Μαθητές [% (αριθμός)]
Στον προαύλιο χώρο	76,9 (340)
Στην τάξη	40,5 (179)
Στον διάδρομο	23,5 (104)
Στο γυμναστήριο	19,0 (84)
Στη σχολική καντίνα	7,5 (33)
Στις τουαλέτες	3,6 (16)
Κάπου αλλού	29,0 (128)

² European Antibullying Campaign (2012). Ευρωπαϊκή Έρευνα για το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού: Τελική έκθεση Copenhagen.

Αντίθετα με τους μαθητές του Δημοτικού σχολείου, οι μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης δηλώνουν πως η τοποθεσία στην οποία παρατηρούν ή βιώνουν συχνότερα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού είναι περισσότερο οι σχολικοί διάδρομοι και οι σχολικές αίθουσες παρά οι εξωτερικοί χώροι του σχολείου. Αυτή η διαφορά στις τοποθεσίες όπου εκδηλώνεται η βία στις μικρότερες και στις μεγαλύτερες ηλικίες φάνηκε ήδη από μια έρευνα των Whitney & Smith που διεξήχθη το 1990 (Whitney & Smith, 1993). Η έρευνα υλοποιήθηκε σε 6.758 μαθητές Δημοτικού και Γυμνασίου. Από τα αποτελέσματά της προκύπτει πως, ενώ οι μικροί μαθητές δηλώνουν ως συχνότερο φαινόμενο τον εκφοβισμό στον προαύλιο χώρο του σχολείου, οι μαθητές Γυμνασίου δήλωσαν πως ο εκφοβισμός των συμμαθητών τους λαμβάνει χώρα με την ίδια συχνότητα είτε στους διαδρόμους, είτε στις σχολικές τάξεις. Αποτελέσματα παρόμοια με αυτά της έρευνας Whitney & Smith (1993) αναδεικνύει και μια έρευνα στην Ελλάδα. Σε συνεντεύξεις που έδωσαν 95 μαθητές Λυκείου (15-16 χρονών) δήλωσαν πως ο σχολικός εκφοβισμός συμβαίνει οπουδήποτε στο σχολείο, ιδιαίτερα σε τοποθεσίες στις οποίες η επίβλεψη από το προσωπικό του σχολείου είναι περιορισμένη (Athanasiaides & Deliyanni-Kouimtzis, 2010).

Αντίστοιχα, σε μια έρευνα που διεξήχθη σε 20 Γυμνάσια του New Jersey και της Νέας Υόρκης από το 2006 μέχρι και το 2008, με στόχο τη διερεύνηση της τοποθεσίας στην οποία πραγματοποιούνται περιστατικά θυματοποίησης και εκφοβισμού στον χώρο του σχολείου, οι μαθητές δήλωσαν πως τα περιστατικά πραγματοποιούνται με την ίδια συχνότητα τόσο σε οριοθετημένα όσο και σε μη οριοθετημένα περιβάλλοντα (structured and unstructured spaces) είτε εποπτεύονται από το προσωπικό του σχολείου είτε όχι (Perkins et al., 2014). Όπως και στις υπόλοιπες έρευνες, κορίτσια και αγόρια δήλωσαν πως τα σημεία στα οποία έχουν παρατηρήσει ή βιώσει τα περισσότερα περιστατικά είναι πρώτα οι σχολικοί διάδρομοι και έπειτα οι σχολικές τάξεις και τα κυλικεία.

Ως δεύτερο ερευνητικό ερώτημα της παρούσας μελέτης τέθηκε η συσχέτιση της τοποθεσίας όπου λαμβάνει χώρα το περιστατικό με το είδος του σχολικού εκφοβισμού που επιλέγεται από τον θύτη. Γενικότερα από τα αποτελέσματα της έρευνας γίνεται αντιληπτό πως οποιαδήποτε μορφή εκφοβισμού μπορεί να παρουσιαστεί σε οποιονδήποτε τόπο, καθώς μαθητές οι οποίοι αποτέλεσαν θύματα σχολικού εκφοβισμού δήλωσαν πως έχουν βιώσει 2-3 μορφές σχολικού εκφοβισμού στο ίδιο περιβάλλον (Perkins et al., 2014). Αξίζει, όμως, να σημειωθεί πως ο σωματικός εκφοβισμός λαμβάνει χώρα πιο συχνά στους σχολικούς διαδρόμους και λιγότερο συχνά στη σχολική τάξη.

Ενότητα 3.3

ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΒΙΑΣ ΚΑΙ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ ΣΕ ΑΓΟΡΙΑ ΚΑΙ ΚΟΡΙΤΣΙΑ

Βασικός σκοπός της ενότητας είναι η ανάδειξη των διαφορετικών τρόπων με τους οποίους τα δύο φύλα εμπλέκονται με ορισμένες διαστάσεις του φαινομένου. **Σκοπός**

Όταν θα έχετε ολοκληρώσει τη μελέτη της ενότητας αυτής, θα είστε σε θέση να: **Προσδοκώμενα αποτελέσματα**

- Διακρίνετε τη συχνότητα εμφάνισης θυματοποίησης περιστατικών σε αγόρια και κορίτσια
- Εντοπίζετε διαφορές στις μορφές και αιτίες εκδήλωσης του εκφοβισμού στα δύο φύλα
- Ερμηνεύετε πορίσματα σύγχρονων ερευνητικών μελετών σχετικά με τις διαφορές του εκφοβισμού που βιώνουν αγόρια και κορίτσια.

- Φυλετικές διαφορές
- Συχνότητα θυματοποίησης μαθητών
- Μορφές σχολικού εκφοβισμού

Έννοιες κλειδιά

Σε αυτήν την ενότητα γίνεται αναφορά στα ποσοστά θυμάτων και θυτών του εκφοβισμού, διακρίνοντάς τα ως προς το φύλο. Επίσης, παρουσιάζονται οι διαφορετικές μορφές με τις οποίες συνήθως αγόρια και κορίτσια βιώνουν τον εκφοβισμό, όπως και οι αιτίες εκδήλωσης επιθετικών- εκφοβιστικών συμπεριφορών από το κάθε φύλο. **Εισαγωγικές Παρατηρήσεις**

3.3.1 Αγόρια ή κορίτσια: ποιοι εμπλέκονται πιο συχνά σε περιστατικά σχολικού εκφοβισμού και με ποιον τρόπο;

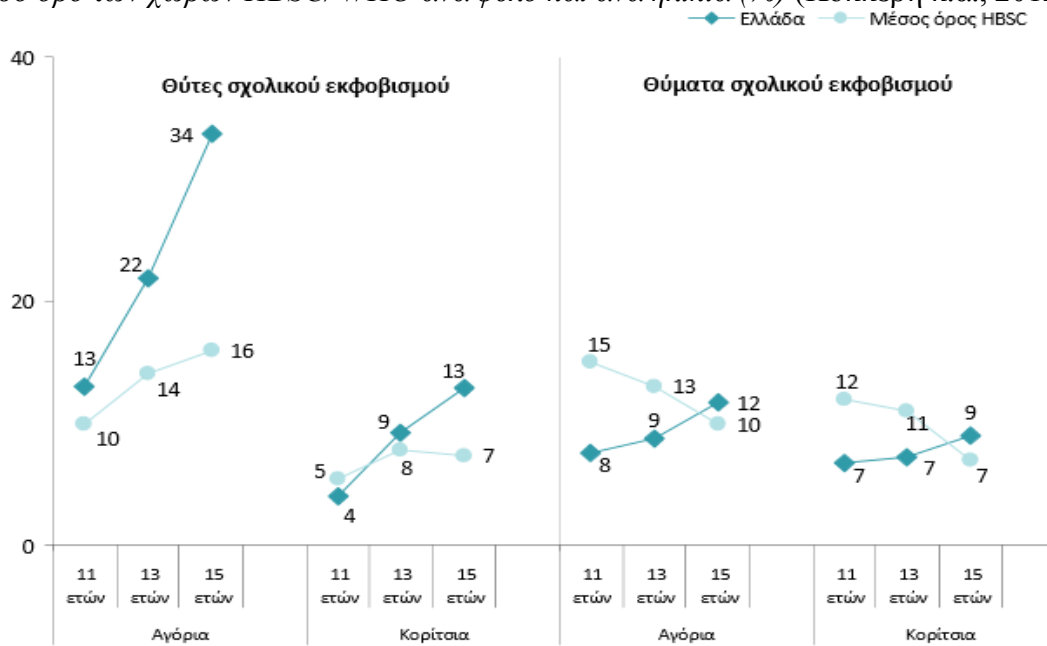
Όπως είδαμε, ένα μεγάλο ποσοστό παιδιών, στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, έχει εμπλακεί με κάποιον τρόπο σε περιστατικά σχολικού εκφοβισμού. Οι εμπειρίες των παιδιών διαφέρουν ανάλογα με τη μορφή που αυτός εκδηλώνεται και τη συχνότητα που εμφανίζεται. Το ερώτημα που θέτουμε σε αυτή τη φάση είναι εάν υπάρχουν διαφορές ανάλογα με το φύλο. Με ποιον τρόπο εμπλέκονται τα κορίτσια στον σχολικό εκφοβισμό και με ποιον τα αγόρια; Έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί μέχρι σήμερα φανερώνουν ότι υπάρχουν διαφορές στη συχνότητα και τη μορφή που βιώνουν τον εκφοβισμό τα δύο φύλα.

Τα αγόρια σε σύγκριση με τα κορίτσια είναι περισσότερο πιθανό να εμπλακούν σε περιστατικά σχολικού εκφοβισμού, είτε ως θύτες, είτε ως θύματα, είτε ως θύτες-θύματα (Athnasiades & Deliyanni-Kouimtzis, 2010 ·Scheithauer et al, 2006). Έρευνα που

10

πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της εκστρατείας ««ΕΑΝ- Ευρωπαϊκό Δίκτυο κατά του σχολικού εκφοβισμού» αναφέρει ότι στην Ελλάδα το 42,2% των αγοριών έναντι του 18,57% των κοριτσιών δήλωσαν ότι έχουν υπάρξει δράστες σχολικού εκφοβισμού. Ο αριθμός των θυμάτων ανέρχεται περίπου στο 60% και, σύμφωνα με τις απαντήσεις των μαθητών, είναι ως επί το πλείστον αγόρια. Στον πίνακα 7 φαίνονται τα αποτελέσματα της «Έρευνας για τις συμπεριφορές που συνδέονται με την υγεία των εφήβων μαθητών» HBSC/WHO (Health Behaviour in School-aged Children), επιβεβαιώνοντας εκ νέου το γεγονός ότι το ποσοστό των αγοριών που εμπλέκονται στον σχολικό εκφοβισμό είναι μεγαλύτερο απ' αυτό των κοριτσιών (Κοκκέβη κ.ά., 2012).

Πίνακας 7: Θύτες και θύματα σχολικού εκφοβισμού στην Ελλάδα, σε σύγκριση με τον μέσο όρο των χωρών HBSC/ WHO ανά φύλο και ανά ηλικία (%) (Κοκκέβη κ.ά., 2012).

Ένα κοινό συμπέρασμα μεταξύ των ερευνών είναι ότι ο σωματικός εκφοβισμός εμφανίζεται κυρίως σε αγόρια, ενώ ο έμμεσος εμφανίζεται περισσότερο σε κορίτσια (Bjorkqvist et al., 1992· Rivers & Smith, 1994· Lagerspetz et al., 1988· Scheithauer et al., 2006). Όμως, παρόλο που κορίτσια και αγόρια διαφέρουν ως προς τις μορφές εκφοβισμού που βιώνουν, σε κάθε ηλικία διαθέτουν παρόμοιες γνώσεις για το τί είναι σχολικός εκφοβισμός και ποιες μορφές μπορεί να πάρει (Smith et al, 2002). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η έρευνα των Salmivalli & Voeten (2004), οι οποίοι αναφέρουν ότι αγόρια και κορίτσια επηρεάζονται από διαφορετικούς παράγοντες, όταν εκδηλώνουν κάποια εκφοβιστική συμπεριφορά. Πιο συγκεκριμένα, τα κορίτσια φαίνεται να επηρεάζονται περισσότερο από κοινωνικές νόρμες, που αλλάζουν με τον καιρό, ενώ τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των αγοριών μπορεί να είναι περισσότερο καθοριστικά για το εάν θα εκδηλώσουν εκφοβιστική συμπεριφορά.

ΟΙ ΜΟΡΦΕΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΒΙΑΣ ΚΑΙ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Η ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΤΟΥΣ ΣΤΟ ΣΧΟΛΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Βασικός σκοπός της ενότητας είναι να κατανοήσει ο αναγνώστης τις μορφές του σχολικού εκφοβισμού που εμφανίζονται πιο συχνά στο σχολικό περιβάλλον, ώστε να είναι σε θέση να αναγνωρίσει περιστατικά βίας μεταξύ συμμαθητών στον χώρο του σχολείου.

Σκοπός

Όταν θα έχετε ολοκληρώσει τη μελέτη της ενότητας αυτής, θα είστε σε θέση να:

- Διακρίνετε τις μορφές σχολικού εκφοβισμού που εμφανίζονται πιο συχνά στη σχολική πραγματικότητα
- Ερμηνεύετε ερευνητικά πορίσματα με στόχο την καλύτερη κατανόηση του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού.

Προσδοκώμενα αποτελέσματα

- Μορφές σχολικού εκφοβισμού
- Συχνότητα/ επαναληψιμότητα περιστατικών βίας
- Λεκτικά πειράγματα
- Κακοποίηση
- Αποκλεισμός

Έννοιες κλειδιά

Στην παρούσα διδακτική ενότητα επιχειρείται η διερεύνηση των διαφόρων μορφών που μπορεί να λάβει ο σχολικός εκφοβισμός. Γίνεται μια προσπάθεια παρουσίασης της συχνότητας με την οποία οι διάφορες μορφές σχολικού εκφοβισμού εμφανίζονται στο σχολικό περιβάλλον, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των μαθητών σε διεθνείς έρευνες.

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

3.4.1. Ποιες μορφές σχολικού εκφοβισμού συναντάμε πιο συχνά στον χώρο του σχολείου;

Ο σχολικός εκφοβισμός είναι ένα φαινόμενο το οποίο μπορεί δύσκολα να οριστεί, καθώς εκδηλώνεται με πολλές μορφές. Ανάλογα με τα μέσα που μεταχειρίζεται ο θύτης, για να εκφοβίσει το άτομο που έχει στοχοποιήσει, μπορούμε να χαρακτηρίσουμε και τις εκδηλώσεις σωματικής και λεκτικής βίας σε σωματικό, λεκτικό, κοινωνικό, έμμεσο, σεξουαλικό ή ηλεκτρονικό εκφοβισμό. Μελετώντας εθνικές και διεθνείς έρευνες, μπορούμε να αποφανθούμε σχετικά με το ποια μορφή σχολικού εκφοβισμού είναι αυτή που εμφανίζεται πιο συχνά σε ένα σχολικό περιβάλλον. Γνωρίζοντας τη συχνότητα και τον τρόπο με τον οποίο θυματοποιούνται οι μαθητές, είμαστε σε

ετοιμότητα να αναγνωρίσουμε και να αντιμετωπίσουμε τυχόν περιστατικά βίας μεταξύ μαθητών στο οικείο περιβάλλον μας.

Ο καθηγητής ψυχολογίας Dan Olweus (1993), ένας από τους πρώτους που μελέτησε το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού, εντόπισε σε έρευνες που διεξήχθησαν στη Νορβηγία τη δεκαετία του '90 ως συνηθέστερη μορφή βίας τον σωματικό εκφοβισμό. Αντίστοιχες έρευνες στην Ευρώπη, την ίδια χρονική στιγμή, επιβεβαιώνουν τα αποτελέσματα της έρευνας του Olweus, αναδεικνύοντας τη σωματική βία ως τη συνηθέστερη μορφή εκφοβισμού μεταξύ μαθητών πρώτης σχολικής ηλικίας και τη λεκτική και κοινωνική βία ως τις πιο συνήθεις σε παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας (Rivers & Smith, 1994). Βέβαια, καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν, καταφεύγουν σε επιθετικές πράξεις που θεωρούνται κοινωνικά πιο συμβατές με το φύλο τους. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι οι διαφορές στις μορφές εκδήλωσης εκφοβισμού δεν είναι μεγάλες σε μαθητές μικρών ηλικιών (Sapouna, 2008), ενώ υπάρχει διαφοροποίηση ως προς το φύλο στην εφηβική ηλικία.

Ταυτόχρονα, η «Έρευνα για τις συμπεριφορές που συνδέονται με την υγεία των εφήβων μαθητών» HBSC/WHO (Health Behaviour in School-aged Children), στοχεύοντας στη διαχρονική καταγραφή διάφορων δεικτών για την υγεία των εφήβων ανέδειξε ως την πιο συνήθη μορφή σχολικού εκφοβισμού τα λεκτικά πειράγματα. (Κοκκέβη κ.ά., 2011). Στις συγκριτικές μελέτες, που υλοποιήθηκαν από το 1996, και κατά την επανάληψή τους ανά τέσσερα χρόνια συμμετείχε ολόένα αυξανόμενος αριθμός ευρωπαϊκών χωρών, με αποτέλεσμα το 2010 να συμμετέχουν 39 χώρες. Από το σύνολο, λοιπόν, των μαθητών που πήρε μέρος στις έρευνες, περίπου το 10% δήλωσε τα λεκτικά πειράγματα και τις χειρονομίες σεξουαλικού περιεχομένου ως την πιο συνηθισμένη μορφή εκδήλωσης εκφοβισμού. Των λεκτικών πειραγμάτων, ως συνηθέστερης μορφής, ακολουθούν η διάδοση ψεμάτων και φημών και οι ενοχλήσεις μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή και κινητού τηλεφώνου. Σε χαμηλότερα ποσοστά αναφέρονται ο αποκλεισμός από παρέες και κοινές δραστηριότητες, η χρήση σωματικής βίας και οι άσχημοι χαρακτηρισμοί για την εθνικότητα και τη θρησκεία των θυμάτων (Κοκκέβη κ.ά., 2012).

Στη μεγάλη ευρωπαϊκή έρευνα, που διοργανώθηκε στο πλαίσιο της εκστρατείας ««EAN- Ευρωπαϊκό Δίκτυο κατά του σχολικού εκφοβισμού» και δημοσιεύθηκε το 2012, ως συνηθέστερη μορφή σχολικού εκφοβισμού σε όλες τις χώρες διεξαγωγής της έρευνας εκφράστηκε η χρήση κοροϊδευτικών ονομάτων και υβριστικών εκφράσεων από τους μαθητές που δήλωσαν θύτες. Η μόνη διαφοροποίηση στις χώρες συλλογής στοιχείων προκύπτει στη δεύτερη συνηθέστερη μορφή εκφοβισμού. Σε όλες τις χώρες, με εξαίρεση τη Λιθουανία, η σωματική βία μεταξύ μαθητών συναντάται πιο συχνά στο σχολικό περιβάλλον μετά τη χρήση κοροϊδευτικών ονομάτων (European Antibullying Network, 2012). Την τρίτη συνηθέστερη μορφή σχολικού εκφοβισμού αποτελεί η ανάρτηση εξευτελιστικών φωτογραφιών μέσω κινητών τηλεφώνων και διαδικτύου.

3.5.1. Ποιες συνέπειες του σχολικού εκφοβισμού συναντάμε πιο συχνά;

Ο σχολικός εκφοβισμός και η ύπαρξη βίας στο περιβάλλον ενός παιδιού ή εφήβου έχει πολλές αρνητικές συνέπειες τόσο στη σωματική όσο και στην ψυχική του υγεία. Τις τελευταίες δεκαετίες έχουν πραγματοποιηθεί αρκετές έρευνες, σε διεθνές και εθνικό επίπεδο, που ασχολούνται με τη διερεύνηση των επιπτώσεων του σχολικού εκφοβισμού. Οι επιπτώσεις πλήττουν θύτες και θύματα και κατέχουν σημαντικό ρόλο στην επικείμενη ανάπτυξη του ατόμου, καθώς άπτονται θεμάτων που αφορούν στο μέλλον του ή και στην ίδια του τη ζωή σε μερικές περιπτώσεις.

Οι Boulton and Underwood (1992) στην έρευνά τους, που περιλάμβανε 296 σχολεία Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και πραγματοποιήθηκε στο Yorkshire, εντόπισαν ότι οι θύτες ένιωθαν:

- 34% καλά και χαρούμενοι
- 34,8% θυμωμένοι
- 26% άσχημα και δυστυχείς

Ως προς τα συναισθήματα του θύματος, η πλειονότητα των μαθητών ανέφερε ότι τους δημιουργήθηκαν αρνητικά συναισθήματα απ' αυτό το περιστατικό, καθώς και ότι ένιωθαν χειρότερα για τον εαυτό τους μετά τον εκφοβισμό. Τα αποτελέσματα αυτά διαφέρουν από εκείνα στα οποία κατέληξε ο Borg (1998), ο οποίος σε έρευνα με δείγμα 6.282 μαθητές στη Μάλτα προσπάθησε να διερευνήσει τα συναισθήματα του θύτη και του θύματος. Οι θύτες ένιωθαν λυπημένοι (με ποσοστό περίπου 50%), αδιάφοροι (με ποσοστό περίπου 40%), ενώ σχεδόν ένας στους πέντε ένιωθε ικανοποιημένος. Τα βασικότερα συναισθήματα που δημιουργήθηκαν στους περισσότερους από τους μαθητές/θύματα ήταν η εκδικητικότητα, ο θυμός, η αυτολύπηση, η αδιαφορία και το αίσθημα του να «είσαι αβοήθητος».

Στην Ελλάδα, οι Houndoumadi & Pateraki (2010) σε μία έρευνα που διεξήγαγαν στην Αθήνα με δείγμα 1312 μαθητές ανέφεραν ότι περίπου το 15% των θυτών «δεν νιώθουν τίποτα ιδιαίτερο», όταν είναι μάρτυρες ενός περιστατικού σχολικού εκφοβισμού, ενώ λιγότεροι θύτες από θύματα ανέφεραν ότι «είναι μία πολύ δυσάρεστη κατάσταση» (Πίνακας 10).

Πίνακας 10: Συχνότητα απαντήσεων μαθητών σχετικά με τα συναισθήματά τους, όταν βλέπουν κάποιον μαθητή να εκφοβίζεται (Houndoumadi & Pateraki, 2010).

Συχνότητα απαντήσεων μαθητών στην ερώτηση «Τί αισθάνεσαι όταν βλέπεις κάποιον μαθητή να εκφοβίζεται;»			
Απαντήσεις	Είναι πολύ δυσάρεστο (%)	Είναι λίγο δυσάρεστο (%)	Τίποτα το ιδιαίτερο (%)
Θύμα (n=180)	136 (75,6)	33 (18,3)	11 (6,1)
Θύτης (n=78)	41 (52,6)	25 (32,1)	12 (15,4)
Θύτης/θύμα (n=60)	42 (70,0)	13 (21,7)	5 (8,3)
Υπόλοιποι (n=826)	624 (75,5)	152 (18,4)	50 (6,1)
Σύνολο (n=1144)	843 (74)	223 (19)	78 (7)

εκφοβισμό παθαίνουν κατάθλιψη και περισσότεροι από το ένα τρίτο δήλωσαν ότι έχουν βλάβει τον εαυτό τους ή έχουν σκεφτεί την αυτοκτονία.

Δραστηριότητα (συνεργατική) 2/Κεφάλαιο 3

Προαιρετικά, μέσω του αντίστοιχου θέματος στην ομάδα συζητήσεων (forum)

Ο διαδικτυακός εκφοβισμός συνδέεται άμεσα με τις αυτοκτονίες νέων ατόμων. Έχει μάλιστα δημιουργηθεί ο όρος Bullycide, που αναφέρεται ακριβώς σε αυτό. Πληροφορίες μπορείτε να βρείτε στο σύνδεσμο που ακολουθεί:

1 Bullycide: Αυτοκτονίες εφήβων λόγω διαδικτυακού εκφοβισμού

Πηγή <http://socialpolicy.gr/2013/12/bullycide-%CE%B1%CF%85%CF%84%CE%BF%CE%BA%CF%84%CE%BF%CE%BD%CE%AF%CE%B5%CF%82-%CE%B5%CF%86%CE%AE%CE%B2%CF%89%CE%BD-%CE%BB%CF%8C%CE%B3%CF%89-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CF%84%CF%85%CE%B1%CE%BA.html>

2 Το bullying είναι λέξη... ελληνική!

<http://www.tovima.gr/science/article/?aid=633399>

Αφού διαβάσετε τα παραπάνω άρθρα καταγράψτε τις λύσεις που προτάθηκαν για την αντιμετώπιση αυτής της μορφής εκφοβισμού καθώς και τα αίτια. Ανταλλάξτε απόψεις ως προς τα συμπεράσματά σας με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας, μέσω του αντίστοιχου θέματος στο forum.

Ενότητα 3.6

ΟΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗ ΣΧΟΛΙΚΗ ΒΙΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟ

Βασικός σκοπός της ενότητας είναι να κατανοήσει ο αναγνώστης τις επικρατέστερες απόψεις για το φαινόμενο της σχολικής βίας και του εκφοβισμού γονέων παιδιών που εμπλέκονται σε περιστατικά.

Σκοπός

Όταν θα έχετε ολοκληρώσει τη μελέτη της ενότητας αυτής, θα είστε σε θέση να:

- Γνωρίζετε τις αντιλήψεις των γονέων για το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού

Προσδοκώμενα αποτελέσματα

- Ερμηνεύετε τον τρόπο δράσης των γονέων για την πρόληψη και την αντιμετώπιση περιστατικών σχολικού εκφοβισμού ανάλογα με τις απόψεις που εκφράζουν.

- Απόψεις - Αντιλήψεις
- Ποιοτική έρευνα
- Δομημένη συνέντευξη

Έννοιες
κλειδιά

Στην παρούσα ενότητα γίνεται μια παρουσίαση των απόψεων των γονέων παιδιών που έχουν εμπλακεί σε περιστατικά σχολικού εκφοβισμού. Από τις γνώσεις και τις πεποιθήσεις των γονέων γύρω από το συγκεκριμένο φαινόμενο αναμένεται να αξιολογηθεί ο τρόπος δράσης τους για την αντιμετώπιση περιστατικών βίας και εκφοβισμού στο σχολικό περιβάλλον.

Εισαγωγικές
Παρατηρήσεις

3.6.1. Τί πιστεύουν οι γονείς για το φαινόμενο;

Ποιες είναι οι απόψεις των γονέων για τον σχολικό εκφοβισμό; Πώς αντιδρούν, όταν τα παιδιά τους έρχονται αντιμέτωπα με περιστατικά σχολικής βίας; Η κατανόηση των αντιλήψεων των γονέων γύρω από αυτό το φαινόμενο μπορεί να αποβεί ιδιαίτερα σημαντική για την καταπολέμησή του. Ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται οι γονείς τον σχολικό εκφοβισμό αδιαμφισβήτητα μπορεί να βοηθήσει στην αναγνώριση των περιστατικών και στην οργάνωση δράσεων για την αντιμετώπισή τους. Αν και από την ερευνητική κοινότητα έχουν μελετηθεί επαρκώς τα χαρακτηριστικά των θυτών και των θυμάτων, οι έρευνες που έχουν γίνει με στόχο την κατανόηση των απόψεων των γονέων των μαθητών που εμπλέκονται σε περιστατικά βίας είναι ελάχιστες.

Ο τρόπος με τον οποίο ορίζουν γονείς με διαφορετική καταγωγή και κουλτούρα την έννοια του σχολικού εκφοβισμού μελετάται από τους Smorti, Senesini και Smith σε μια έρευνα που δημοσίευσαν το 2003. Γονείς παιδιών 6-13 χρόνων από την Αγγλία, την Ιταλία, την Ισπανία, την Πορτογαλία, αλλά και από την Ιαπωνία κλήθηκαν να περιγράψουν διάφορα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού που τους δόθηκαν σε σκίτσα. Στις απαντήσεις τους φάνηκε πως οι περισσότεροι χαρακτήρισαν τα περιστατικά ανάλογα με τις διάφορες μορφές επιθετικότητας και ανάλογα με την επικινδυνότητά τους, λαμβάνοντας υπόψη στοιχεία όπως η ανισότητα μεταξύ θυτών και θυμάτων και η επαναληψιμότητα. Επίσης, διέκριναν την έννοια του καυγά απ' αυτήν του σχολικού εκφοβισμού και κατηγοριοποίησαν τις διάφορες μορφές του ανάλογα με τα μέσα που μεταχειρίζεται ο θύτης, για να πλήξει το θύμα. Γενικότερα, από την έρευνα φάνηκε πως οι γονείς αισθάνονται ότι γνωρίζουν τί είναι ο σχολικός εκφοβισμός και μπορούν να αντιληφθούν τυχόν περιστατικά που αντιμετωπίζουν τα παιδιά τους, χωρίς να γνωρίζουν το ειδικό λεξιλόγιο που χρησιμοποιείται για το φαινόμενο. Θα πρέπει, ωστόσο, να τονίσουμε πως γονείς και μαθητές πρέπει να αποδίδουν το ίδιο νόημα στις

διάφορες έννοιες που περιγράφουν το φαινόμενο, καθώς όταν αποδίδεται ένα διαφορετικό νόημα υπάρχει ο κίνδυνος να μην μπορεί ο γονιός να αντιληφθεί το πρόβλημα και να επέμβει την στιγμή που πρέπει (Smorti et al, 2003).

Την ευχέρεια των γονέων να αναφέρουν κάποια περιστατικά σχολικού εκφοβισμού και να ορίζουν το φαινόμενο φαίνεται πως αναδεικνύουν μερικές έρευνες που συνέλεξαν δεδομένα μέσω συνεντεύξεων (ποιοτικές έρευνες). Στόχος αυτών των ερευνών ήταν η κατανόηση του τρόπου σκέψης και δράσης γονέων των οποίων τα παιδιά ήταν θύματα σχολικού εκφοβισμού. Ερευνητές στον Καναδά, αφού συνέλεξαν δεδομένα από μαθητές Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης με τη χρήση ερωτηματολογίου, εντόπισαν μαθητές-θύματα σχολικού εκφοβισμού και πραγματοποίησαν συνεντεύξεις με τους γονείς τους (Sawyer et al., 2011). Στόχος αυτή της έρευνας ήταν να γίνει αντιληπτό το επίπεδο κατανόησης του φαινομένου από τους γονείς των μαθητών. Από τις προσωπικές συνεντεύξεις που δόθηκαν, η πλειονότητα των γονέων δήλωσαν πως γνώριζαν ότι το παιδί τους είχε πέσει θύμα εκφοβισμού και ήταν ικανοί να αποδώσουν έναν ορισμό στο φαινόμενο. Όσοι από τους γονείς δεν γνώριζαν πως το παιδί τους εκφοβιζόταν ξαφνιάστηκαν δυσάρεστα και δήλωσαν πως ποτέ δεν υποπτεύθηκαν κάτι τέτοιο, καθώς το παιδί τους είχε πολλούς φίλους και φαινόταν χαρούμενο. Αξίζει να σημειωθεί πως κάποιοι γονείς που δεν γνώριζαν πως το παιδί τους ήταν θύμα σχολικής βίας και εκφοβισμού δήλωσαν πως δεν ξαφνιάστηκαν όταν το έμαθαν, καθώς θεωρούν τον εκφοβισμό ως μια συνηθισμένη πρακτική μεταξύ συμμαθητών. Αυτή η άποψη των γονέων επιβεβαιώνεται από έρευνες που έχουν διεξαχθεί τα τελευταία χρόνια. Πιο συγκεκριμένα η μεγάλη ευρωπαϊκή δημοσκόπηση του OBESSU (Organising Bureau of European School Student Unions, 2014)⁴ που πραγματοποιήθηκε σε 2.000 ενήλικους και παιδιά έδειξε πως το 34% των ενηλίκων θεωρεί τον σχολικό εκφοβισμό σαν μια «φυσιολογική πράξη» που διαπράττουν οι μαθητές, καθώς μεγαλώνουν, ενώ ένας στους έξι ενηλίκους (16%) δήλωσε πως η επικρατέστερη άποψη για το φαινόμενο είναι αυτή που θεωρεί τον εκφοβισμό ως μια πράξη που βοηθά τα παιδιά «να διαμορφώσουν τον χαρακτήρα τους».

Από τα αποτελέσματα των συνεντεύξεων αξίζει να αναφερθεί πως κάποιοι γονείς αντιμετωπίζουν τον σωματικό/φυσικό εκφοβισμό ως την πιο σημαντική εκδοχή του σχολικού εκφοβισμού συγκριτικά με τις υπόλοιπες μορφές του. Επιπρόσθετα, από την ανάλυση προκύπτει πως ένας μικρός αριθμός γονέων θεωρεί πως τα αγόρια εμπλέκονται σε περιστατικά σωματικής βίας περισσότερο από τα κορίτσια τα οποία συμμετέχουν περισσότερο σε περιστατικά σχεσιακού εκφοβισμού. Αναφορικά με τις συμβουλές που δίνουν οι γονείς στα παιδιά τους, προκειμένου να αντιμετωπίσουν περιστατικά σχολικού εκφοβισμού, οι γονείς έδωσαν τις εξής απαντήσεις ως στρατηγικές αντιμετώπισης του φαινομένου:

- Την προσφυγή σε κάποιον ενήλικα για βοήθεια,
- Την αντεπίθεση
- Την ανάπτυξη πρόωμης κοινωνικής συμπεριφοράς

⁴ <http://www.obessu.org/behind-the-big-march>

- Την αδιαφορία προς τα παιδιά που εκφοβίζουν.

(Sawyer et al., 2011)

Τις σκέψεις και τον τρόπο δράσης των γονέων παιδιών θυμάτων σχολικού εκφοβισμού φαίνεται πως διερευνά και μια ακόμη έρευνα που δημοσιεύτηκε το 2014 (Sterling Honig & Zdunowski-Sjoblom, 2014). Η συγκεκριμένη έρευνα αποσκοπούσε στο να διερευνήσει μεταξύ άλλων τις αντιλήψεις και τα συναισθήματα των γονέων για τα περιστατικά που συνέβησαν στα παιδιά τους. Από αυτούς που συμμετείχαν στην έρευνα, η πλειοψηφία των γονέων δήλωσε πως κυριεύθηκε από ένα αρνητικό συναίσθημα όταν άκουσε για τη θυματοποίηση των παιδιών τους. Το 79% του δείγματος δήλωσε πως αισθάνθηκε οργή, λύπη και ότι ήταν εντελώς αβοήθητο. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως το 21% των γονέων που συμμετείχαν στην έρευνα δήλωσαν πως δεν ανησύχησαν πολύ για τις εμπειρίες εκφοβισμού που βίωσε το παιδί τους. Μια μητέρα, η Eileen, δήλωσε συγκεκριμένα για τις εμπειρίες της 11χρονης κόρης της Sarah:

«Δεν είχα ιδέα πως η κόρη μου ήταν θύμα σχολικού εκφοβισμού. Πίστευα πως απλά τα κορίτσια κουτσομπόλευαν και μίλαγαν η μια πίσω από την πλάτη της άλλης. Συνέβαινε και σε μένα όταν ήμουν νέα και πάντα πίστευα πως είναι φυσιολογικό για τα κορίτσια αυτής της ηλικίας. Δεν πίστευα ποτέ πως αυτά τα περιστατικά θα μπορούσαν να είναι κάτι περισσότερο από αυτό».(Sterling Honig & Zdunowski-Sjoblom, 2014:1388).

Σχετικά με τον τρόπο δράσης των γονέων, όταν έμαθαν πως το παιδί τους ενεπλάκη σε περιστατικό σχολικού εκφοβισμού, το 86% του δείγματος της έρευνας δήλωσε πως ζήτησε και αποδέχτηκε βοήθεια για να αντιμετωπίσει το περιστατικό. Οι περισσότεροι γονείς δήλωσαν πως ζήτησαν βοήθεια από φιλικά και συγγενικά πρόσωπα. Αξίζει να σημειωθεί πως όταν οι γονείς ρωτήθηκαν αν απευθύνθηκαν στο προσωπικό του σχολείου για να ζητήσουν υποστήριξη, μόνο το 50% των γονέων δήλωσαν πως ήρθαν σε επαφή με αυτό. Αυτό το γεγονός αντικατοπτρίζει τη στάση των γονέων απέναντι στον θεσμό του σχολείου. Πιθανότατα κάποιοι γονείς να θεωρούν πως ο σχολικός εκφοβισμός είναι ένα ζήτημα που δεν σχετίζεται με το σχολικό περιβάλλον, ενώ άλλοι να μην κρίνουν τα περιστατικά του σχολικού εκφοβισμού τόσο σημαντικά, ώστε να τα αναφέρουν στο προσωπικό του σχολείου.

Δραστηριότητα (συνεργατική) 3/Κεφάλαιο 3

Προαιρετικά, μέσω του αντίστοιχου θέματος στην ομάδα συζητήσεων (forum)

Αναφορικά και με το απόσπασμα από τη συνέντευξη της Eileen, γράψτε μια παράγραφο σχετικά με τους λόγους για τους οποίους εσείς θεωρείτε ότι οι γονείς δεν δίνουν τη δέουσα προσοχή για περιστατικά σχολικού εκφοβισμού στα οποία με κάποιον τρόπο έχει εμπλακεί το παιδί τους.

Ανταλλάξτε τις απόψεις σας με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας, μέσω του αντίστοιχου θέματος στο forum.

Ενότητα 3.7

ΟΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΓΙΑ ΤΗ ΣΧΟΛΙΚΗ ΒΙΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟ

Σε αυτήν την ενότητα βασικός σκοπός μας είναι να γνωρίσει ο αναγνώστης τις διαφορετικές αντιλήψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με το φαινόμενο της σχολικής βίας και του εκφοβισμού.

Σκοπός

Όταν θα έχετε ολοκληρώσει τη μελέτη της ενότητας αυτής, θα είστε σε θέση να:

- Γνωρίζετε τις αντιλήψεις των εκπαιδευτικών για το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού.

Προσδοκώμενα αποτελέσματα

- Απόψεις-Αντιλήψεις
- Ποσοτική έρευνα
- Ποιοτική έρευνα

Έννοιες κλειδιά

Στη συγκεκριμένη ενότητα παραθέτουμε τα αποτελέσματα ποσοτικών και ποιοτικών ερευνών, με στόχο να γνωρίσει ο αναγνώστης τις ποικίλες απόψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με τη σχολική βία και τον εκφοβισμό. Είναι πολύ σημαντικό να κατανοήσουμε ότι οι αντιλήψεις των εκπαιδευτικών σχετίζονται άμεσα με τις στάσεις τους και τον τρόπο δράσης τους, όταν περιστατικά εκφοβισμού λαμβάνουν χώρα.

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

3.7.1. Ποιες είναι οι αντιλήψεις των εκπαιδευτικών για τον σχολικό εκφοβισμό;

Οι εκπαιδευτικοί πολλές φορές έρχονται στη διάρκεια της καριέρας τους αντιμέτωποι με περιστατικά σχολικού εκφοβισμού. Είναι σε θέση να τα διακρίνουν; Πώς αντιδρούν συνήθως; Σημαντικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι απόψεις των εκπαιδευτικών για το συγκεκριμένο θέμα. Έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί φανερώνουν ότι υπάρχουν ασάφειες, συγχύσεις και ποικίλες αντιλήψεις για τον σχολικό εκφοβισμό. Όμως, η κατανόηση του φαινομένου από τους εκπαιδευτικούς επηρεάζει άμεσα τον τρόπο δράσης τους, καθώς και τη γενικότερη στάση τους όταν έρχονται αντιμέτωποι με περιστατικά σχολικού εκφοβισμού.

Δραστηριότητα (συνεργατική) 4/ Κεφάλαιο 3

Προαιρετικά, μέσω του αντίστοιχου θέματος στην ομάδα συζητήσεων (forum)

Σύμφωνα με τους Pepler et al (1994 στο Craig et.al., 2000), το 85% των εκπαιδευτικών δήλωσαν ότι παρεμβαίνουν «σχεδόν πάντα» ή «συχνά» για να σταματήσουν τον εκφοβισμό, ενώ μόνο το 35% των μαθητών δήλωσε την παρέμβαση των εκπαιδευτικών. Παρομοίως, το 40% μαθητών του Δημοτικού και 60% μαθητών Λυκείου ανέφεραν ότι οι εκπαιδευτικοί προσπαθούν να σταματήσουν τον σχολικό εκφοβισμό «μια στις τόσες» ή «σχεδόν ποτέ» (Olweus, 1984).

Συνδυάζοντας αυτά τα αποτελέσματα, γίνεται αντιληπτό πως οι εκπαιδευτικοί δεν σταματούν «πάντα» τον εκφοβισμό, σύμφωνα με τις δηλώσεις των μαθητών τους, ενώ οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί δηλώνουν πως παρεμβαίνουν συχνά σε περιστατικά σχολικού εκφοβισμού. Πού νομίζετε ότι οφείλεται αυτή η ασυμφωνία στις απόψεις των εκπαιδευτικών και των μαθητών;

Ανταλλάξτε τις απόψεις σας με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας, χρησιμοποιώντας το forum.

Ο Boulton (1997) πραγματοποίησε μία έρευνα, σε 138 εκπαιδευτικούς Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, για να διερευνήσει τη συμπεριφορά των εκπαιδευτικών και τις αντιλήψεις τους σχετικά με την ικανότητά τους να αντιμετωπίσουν τον σχολικό εκφοβισμό. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί θεωρούσαν πως οι σωματικές επιθέσεις (χτυπήματα, σπρωξίματα, κλωτσιές), οι απειλές και «ο εξαναγκασμός των άλλων να κάνουν πράγματα που δεν θέλουν» μπορούν να ενταχθούν στον όρο «εκφοβισμός». Όμως, ένα σημαντικό ποσοστό εκπαιδευτικών δε συμπεριλαμβάνει στον όρο σχολικό εκφοβισμό συμπεριφορές που σχετίζονται με τον αποκλεισμό ατόμων και την κοροϊδία ('Laughing at someone's misfortune'). Ως προς τη στάση των εκπαιδευτικών, η ίδια έρευνα ανέδειξε ότι οι γυναίκες εκφράζουν αρνητικότερη στάση προς τον σχολικό εκφοβισμό από τους άντρες, ενώ ταυτόχρονα αναπτύσσουν μία θετικότερη στάση προς τα θύματα. Άτομα που εργάζονται περισσότερο καιρό ως εκπαιδευτικοί, φαίνεται να αναπτύσσουν λιγότερο θετική στάση απέναντι στα θύματα. Η έρευνα του Boulton έδειξε ακόμη ότι

οι εκπαιδευτικοί νιώθουν ότι έχουν την ευθύνη να αντιμετωπίσουν τα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού, όχι όμως και την αυτοπεποίθηση να το κάνουν. Για τον λόγο αυτόν, δηλώνουν ότι χρειάζονται περισσότερη εκπαίδευση στο συγκεκριμένο θέμα.

Οι Craig, Henderson, and Murphy (2000), με την έρευνα τους σε 116 Καναδούς φοιτητές του Παιδαγωγικού τμήματος, ανέφεραν ότι οι σωματικές επιθέσεις ήταν περισσότερο πιθανό να συμπεριληφθούν στον όρο σχολικός εκφοβισμός, σε σύγκριση με τις λεκτικές επιθέσεις. Οι φοιτητές θεωρούσαν τον σωματικό εκφοβισμό ως ένα πολύ σοβαρό περιστατικό, δηλώνοντας ότι ήταν περισσότερο πιθανό να παρέμβουν όταν συμβαίνει. Παρόλα αυτά, η σωματική και λεκτική επιθετικότητα, σύμφωνα με την ίδια έρευνα, είναι πιθανότερο να συμπεριληφθούν στον όρο σχολικός εκφοβισμός, σε αντίθεση με τον κοινωνικό αποκλεισμό. Οι υποψήφιοι εκπαιδευτικοί που έλαβαν μέρος στην έρευνα δήλωσαν ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός δεν μπορεί να εντοπιστεί το ίδιο εύκολα, καθώς αποτελεί μία μορφή επιθετικότητας τα αποτελέσματα της οποίας δεν είναι άμεσα ορατά και διακριτά (όσον αφορά στο θύμα). Αξίζει επίσης να αναφερθεί ότι εκπαιδευτικοί με αυξημένη ενσυναίσθηση (empathy), κατανοούσαν καλύτερα καταστάσεις θυματοποίησης, οπότε και ήταν πιθανότερο να αναγνωρίσουν τον σχολικό εκφοβισμό, δηλώνοντας ταυτόχρονα ότι θα παρενέβαιναν για να τον σταματήσουν.

Οι φοιτητές - υποψήφιοι εκπαιδευτικοί θεωρούν ότι οι θύτες έχουν χαμηλή αυτοπεποίθηση, δεν έχουν αναπτύξει κοινωνικές δεξιότητες και έχουν χαμηλές επιδόσεις στο σχολείο. Σε αυτό το συμπέρασμα καταλήγουν οι Nicolaidis, Toda, and Smith (2002) σε έρευνα που διεξήγαγαν με δείγμα 270 φοιτητές παιδαγωγικών τμημάτων, διερευνώντας τις γνώσεις και τη στάση των μελλοντικών εκπαιδευτικών προς τον σχολικό εκφοβισμό. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με νέα ερευνητικά δεδομένα, όπως δηλώνουν οι συγγραφείς, καθώς «οι θύτες μπορεί να έχουν κοινωνικές δεξιότητες, να είναι ικανοί χειριστές του κοινωνικού περιβάλλοντος και να παίρνουν ανταμοιβή από τον εκφοβισμό των πιο εύάλωτων συνομηλίκων τους» (Nicolaidis et al., 2002:115).

Με την ποιοτική έρευνα που διεξήγαγαν οι Mishna, Scarcello, Pepler & Wiener (2005) σε ένα μικρό δείγμα, φαίνεται ότι δίστανται οι απόψεις των εκπαιδευτικών για τη σοβαρότητα των διάφορων μορφών σχολικού εκφοβισμού (κάποιοι θεωρούν τον σωματικό εκφοβισμό πιο σημαντικό και άλλοι το αντίθετο). Οι περισσότεροι, όμως, εκπαιδευτικοί τείνουν να παραλείπουν τον παράγοντα της επανάληψης, ο οποίος είναι αναπόσπαστο κομμάτι του προτύπου εκφοβιστικής συμπεριφοράς.

Στον Ελλαδικό χώρο, η έρευνα του Ασημόπουλου κ.ά. (2008) φανερώνει ότι οι εκπαιδευτικοί δεν έχουν αποσαφηνίσει πλήρως τί εννοούμε με τον όρο σχολικός εκφοβισμός. Αυτό που συνήθως κάνουν οι εκπαιδευτικοί είναι να «προσδιορίζουν ένα περιορισμένο φάσμα συμπεριφορών οι οποίες συνδυάζονται με σωματική επιβολή και κακοποίηση» (Ασημόπουλος κ.ά., 2008:6). Περιστατικά που εμπεριέχουν σωματική βία και επιθέσεις τείνουν να θεωρούνται περισσότερο σοβαρά και να χρήζουν

αντιμετώπισης, σε αντίθεση με περιστατικά που περιλαμβάνουν άλλες μορφές εκφοβισμού.

Μία άλλη έρευνα -και μάλιστα διακρατική- πραγματοποιήθηκε πρόσφατα στην Ελλάδα, στην Αγγλία και στη Νορβηγία και διερευνούσε τις αντιλήψεις των φοιτητών/μελλοντικών εκπαιδευτικών από τρία Πανεπιστήμια (Εθνικό και Καποδιστριακό Αθηνών, York και Stavanger), σχετικά με τον εκφοβισμό στα σχολεία. Οι φοιτητές και στα τρία Πανεπιστήμια διδάσκονται το μάθημα της Κοινωνικής Παιδαγωγικής. Ανάμεσα στα αποτελέσματα που προέκυψαν από αυτή την έρευνα ήταν ότι οι σημερινοί φοιτητές και από τις τρεις χώρες έχουν καλή αντίληψη των μορφών και των διαστάσεων του εκφοβισμού. Επιπροσθέτως, οι φοιτητές και από τις τρεις χώρες έχουν σε υψηλό βαθμό την πεποίθηση ότι το σημερινό σχολείο μπορεί και πρέπει να αναλάβει έναν σημαντικό κοινωνικοπαιδαγωγικό ρόλο για την αντιμετώπιση, αλλά κυρίως για την πρόληψη του εκφοβισμού, αναπτύσσοντας οργανωμένα κοινωνικοπαιδαγωγικά προγράμματα, εμπλέκοντας σε αυτά όλους τους σχετιζόμενους με το πρόβλημα (μαθητές, όλους τους εργαζόμενους στο σχολείο, τους γονείς), δημιουργώντας ένα θετικό σχολικό κλίμα, αναγνωρίζοντας και αντιμετωπίζοντας την ανάγκη τόσο των θυμάτων για κατανόηση και υποστήριξη όσο και των θυτών για βοήθεια και καθοδήγηση από έναν έμπιστο ενήλικο και ενεργοποιώντας αποτελεσματικά τους παρατηρητές του φαινομένου (Kyriakou et al., 2014).

Σύνοψη

Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού φαίνεται ευρέως διαδεδομένο σε πολλές χώρες του κόσμου, γι' αυτό και διεξάγονται πολυάριθμες έρευνες τόσο στον Ελλαδικό όσο και στον διεθνή χώρο, προκειμένου να διευκρινιστεί η έκταση του φαινομένου, αλλά και να παρακολουθηθεί το ποσοστό αύξησής του.

Στα αποτελέσματα της διεθνούς έρευνας «για τις συμπεριφορές που συνδέονται με την υγεία των εφήβων μαθητών» HBSC/WHO (Health Behaviour in School-aged Children), υποστηρίζεται ότι το 8-12% των μαθητών που συμμετείχαν στην έρευνα δήλωσαν ότι εκφόβισαν κάποιον συμμαθητή τους τουλάχιστον δύο φορές το μήνα. Οι χώρες στις οποίες οι μαθητές δήλωσαν υψηλότερα ποσοστά εκφοβισμού συμμαθητή τους, από τη μεγαλύτερη στη μικρότερη συχνότητα εμφάνισης των περιστατικών, είναι η Ρουμανία, η Εσθονία και η Λετονία, ενώ στην τέταρτη θέση βρίσκεται η Ελλάδα. Οι χώρες στις οποίες παρουσιάζονται τα χαμηλότερα ποσοστά μαθητών που έχουν δηλώσει τον εκφοβισμό συμμαθητών τους είναι η Σουηδία, η Ουαλία και η Ισλανδία. Στη χώρα μας τα ποσοστά των μαθητών-θυτών είναι περισσότερο αυξανόμενα συγκριτικά με τα ποσοστά άλλων χωρών.

Αναφορικά με τους σχολικούς χώρους στους οποίους συναντάται πιο συχνά το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού, ερευνητικές μελέτες δείχνουν πως η σχολική τάξη αποτελεί το μέρος στο οποίο παρατηρείται πιο συχνά το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού. Ωστόσο, στην Ελλάδα παρατηρούνται συχνότερα περιστατικά εκτός του σχολικού χώρου. Βάσει ομολογιών των ίδιων των μαθητών, ο σχολικός εκφοβισμός μπορεί να συμβεί οπουδήποτε στο σχολείο, ιδιαίτερα σε τοποθεσίες στις οποίες η επίβλεψη από το προσωπικό του σχολείου είναι περιορισμένη.

Σημαντική διαφοροποίηση παρουσιάζουν οι ερευνητικές μελέτες που αφορούν στην εκδήλωση του φαινομένου σε συνάρτηση με το φύλο. Έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί μέχρι σήμερα φανερώνουν ότι υπάρχουν διαφορές στη συχνότητα και στη μορφή που βιώνουν τον εκφοβισμό τα δύο φύλα. Τα αγόρια σε σύγκριση με τα κορίτσια είναι περισσότερο πιθανό να εμπλακούν σε περιστατικά σχολικού εκφοβισμού, είτε ως θύτες, είτε ως θύματα, είτε ως θύτες-θύματα. Επιπλέον, διαπιστώνεται ότι τα αγόρια και τα κορίτσια επηρεάζονται από διαφορετικούς παράγοντες, όταν εκδηλώνουν κάποια εκφοβιστική συμπεριφορά -με τα κορίτσια να επηρεάζονται περισσότερο από κοινωνικές νόρμες, ενώ στα αγόρια καθοριστικό ρόλο παίζουν τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς τους. Παράλληλα, κοινή ερευνητική διαπίστωση αποτελεί το γεγονός ότι τα αγόρια ασκούν περισσότερο σωματικό εκφοβισμό σε αντίθεση με τα κορίτσια που εκδηλώνουν πιο έμμεσες μορφές εκφοβισμού, όπως την κοινωνική απομόνωση.

Επιπλέον, υπάρχει ταύτιση στις έρευνες στον διεθνή και ελλαδικό χώρο ότι η σωματική βία αποτελεί τη συνηθέστερη μορφή εκφοβισμού μεταξύ μαθητών πρώτης σχολικής ηλικίας, ενώ η λεκτική και κοινωνική βία αποτελούν τις πιο συνήθεις μορφές εκφοβισμού σε παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας. Διαπιστώνεται, δηλαδή, ότι καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν, καταφεύγουν σε πιο έμμεσες μορφές επιθετικής συμπεριφοράς. Ως συνηθέστερη μορφή σχολικού εκφοβισμού αναφέρεται η χρήση υβριστικών ονομάτων, ενώ ακολουθούν η διάδοση κακόβουλων φημών, οι απειλές, οι σωματικές

επιθέσεις και ο σεξουαλικός εκφοβισμός, ο οποίος εμφανίζεται πολύ πιο συχνά στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση.

Ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται οι γονείς τον σχολικό εκφοβισμό αδιαμφισβήτητα μπορεί να βοηθήσει στην αναγνώριση των περιστατικών και στην οργάνωση δράσεων για την αντιμετώπισή τους. Έρευνες δείχνουν ότι στην πλειοψηφία τους οι γονείς αισθάνονται πως γνωρίζουν τί είναι ο σχολικός εκφοβισμός και μπορούν να αντιληφθούν τυχόν περιστατικά που αντιμετωπίζουν τα παιδιά τους. Παρόλα αυτά, ένα μεγάλο ποσοστό θεωρεί τον σχολικό εκφοβισμό ως μια «φυσιολογική πράξη» που διαπράττουν οι μαθητές, καθώς μεγαλώνουν, ενώ ένας στους έξι ενηλίκους θεωρούν ότι η εμπλοκή των παιδιών σε περιστατικά σχολικού εκφοβισμού τα βοηθά «να διαμορφώσουν τον χαρακτήρα τους». Επιπλέον, σημαντική είναι η διαπίστωση ότι οι γονείς δεν απευθύνονται στο προσωπικό του σχολείου, για να ζητήσουν υποστήριξη, όταν αντιλαμβάνονται την εμπλοκή του παιδιού τους σε περιστατικό σχολικού εκφοβισμού.

Αναφορικά με τις απόψεις των εκπαιδευτικών για τον σχολικό εκφοβισμό, σε διεθνείς έρευνες διαπιστώνεται ότι οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί στον ορισμό του σχολικού εκφοβισμού τείνουν να παραλείπουν τον παράγοντα της επανάληψης, ο οποίος είναι αναπόσπαστο κομμάτι για την οριοθέτηση του φαινομένου και δεν συμπεριλαμβάνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό στις μορφές εκφοβισμού. Γενικά, διαπιστώνεται ότι οι εκπαιδευτικοί νιώθουν ότι έχουν την ευθύνη να αντιμετωπίσουν τα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού, όχι, όμως, και την αυτοπεποίθηση να το κάνουν. Τέλος, οι γυναίκες εκπαιδευτικοί εκφράζουν αρνητικότερη στάση προς τον σχολικό εκφοβισμό σε σχέση με τους άντρες.

Βιβλιογραφική τεκμηρίωση

Ελληνόγλωσση

- Αρτινοπούλου, Β. (2001). *Βία στο σχολείο. Έρευνες και πολιτικές στην Ευρώπη*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Ασημόπουλος, Χ., Χατζηπέμου, Θ., Σουμάκη, Ε., Διαρεμέ, Σ., Γιαννακοπούλου, Δ. & Τσιάντης, Ι. (2008). Το φαινόμενο του εκφοβισμού στο δημοτικό σχολείο: Απόψεις μαθητών, απόψεις εκπαιδευτικών. *Παιδί και Έφηβος*, 10(1), 97-110.
- Κοκκέβη Α., Ξανθάκη Μ., Φωτίου Α. & Καναβού Ε. (2012). Οι έφηβοι στην Ελλάδα σε σύγκριση με τους συνομηλίκους τους στις χώρες της έρευνας HBSC. Σειρά θεματικών τευχών: Έφηβοι, Συμπεριφορές & Υγεία. Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής. Αθήνα
- Κοκκέβη Α., Σταύρου Μ., Φωτίου, Α. & Καναβού, Ε. (2011). Έφηβοι και βία. Σειρά θεματικών τευχών: Έφηβοι, Συμπεριφορές & Υγεία. Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής. Αθήνα.

Ξενόγλωσση

- Athanasiades, C. & Deliyanni-Kouimtzi, V. (2010). The experience of bullying among secondary school students. *Psychology in the Schools*, 47, 328–341
- Beatbullying. (2014). *Behind The Big March*. <http://www.obessu.org/behind-the-big-march>
- Beatbullying (2014). *Europe needs to develop a common strategy against bullying: key message of the 1st Conference of the European Anti-bullying Network*. <http://www.antibullying.eu/article/466/europe-needs-develop-common-strategy-against-bullying-key-message-1st-conference>
- Bjorkqvist, K.L. Lagerspetz, K.M.J. & Kaukiainen, A. (1992). Do girls manipulate and boys fight? Developmental trends in regard to direct and indirect aggression. *Aggressive Behaviour*, 18, 117–127.
- Borg, M. (1998) The Emotional Reactions of School Bullies and their Victims, *Educational Psychology: An International Journal of Experimental Educational Psychology*, 18(4), 433–444.
- Boulton, M. J. (1997). Teachers' views on bullying: Definitions, attitudes and ability to cope. *British Journal of Educational Psychology*, 67, 223–233.
- Boulton, M.J. & Underwood, K. (1992). Bully/victim problems among middle school children. *British Journal of Educational Psychology*, 62, 73–87.
- Craig, W.M., Henderson, K. & Murphy, J.G. (2000). Prospective teachers' attitudes toward bullying and victimization. *School Psychology International*, 21, 5–21.
- Crapanzano, A.M., Frick, P.J., Childs, K. & Terranova, A.M. (2011). Gender differences in the assessment, stability, and correlates to bullying roles in middle school children. *Behavioral Sciences and the Law*, 29, 677–694.

- Fekkes, M., Pijpers, F. I. M. & Verloove-Vanhorick, P. S. (2005). Bullying: Who does what, when and where? Involvement of children, teachers and parents in bullying behavior. *Health Education Research*, 20, 81–91.
- Houndoumadi, A. & Pateraki, L. (2010). Bullying and Bullies in Greek Elementary Schools: pupils' attitudes and teachers'/ parents' awareness. *Educational Review*, 53(1), 19–26.
- Kyriakou, C., Mylonakou - Keke, I. & Stephens, P. (2014). Does a social pedagogy perspective underpin the views of university students in England, Greece and Norway regarding bullying in schools? *International Conference of European Educational Research Association (EERA/ECER) "The Past, the Future and Present of Educational Research in Europe"*. Porto, 2–5 September.
- Lagerspetz, KMJ, Björkqvist, K. & Peltonen, T. (1988). Is indirect aggression typical of females? Gender differences in aggressiveness in 11- to 12- year old children. *Aggressive Behavior*, 14, 403–414.
- Mishna, F., Scarcello, I., Pepler, D. & Wiener, J. (2005). Teachers' understanding of bullying. *Canadian Journal of Education*, 28(4), 718–738.
- Moore, K., Jones, N. & Broadbent, E. (2008). *School violence in OECD countries*. http://stop-bullying.sch.gr/wp-content/uploads/2014/08/sxoliki_via_stis_xwres_tou_oosa.pdf
- Nicolaides, S., Toda, Y. & Smith, P. K. (2002). Knowledge and Attitudes About School Bullying in Trainee Teachers. *British Journal of Educational Psychology*, 72, 105–18.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Pateraki, L. & Houndoumadi, A. (2001). Bullying among primary school children in Athens, Greece. *Educational Psychology*, 21, 167–175.
- Perkins, H.W., Perkins, J. M. & Craig, D.W. (2014). No Safe Haven: Locations of Harassment and Bullying Victimization in Middle Schools. *Journal of School Health*, 84(12), 810–818.
- Rivers, I & Smith P. K. (1994) Types of bullying behaviour and their correlates. *Aggressive Behavior*, 20(5), 359-368.
- Salmivalli, C. & Voeten, M. (2004). Connections between attitudes, group norms, and behaviour in bullying situations. *International Journal of Behavioral Development*, 28, 246–258.
- Sapouna, M. (2008). *Bullying in Greek Primary and Secondary Schools*. School Psychology International Copyright © 2008 SAGE Publications (Los Angeles, London, New Delhi and Singapore), Vol. 29(2): 199–213.
- Sawyer, J. L., Mishna, F., Pepler, D. & Wiener, J. (2011). The missing voice: Parents' perspectives of bullying. *Children and Youth Services Review*, 33, 1795 – 1803
- Scheithauer, H., Hayer, T., Petermann, F. & Jugert, G. (2006). Physical, verbal, and relational forms of bullying among German students: age trends, gender differences, and correlates. *Aggressive Behavior*, 32, 261–275.

- Smith, P., Cowie, H., Olafsson, R. & Liefhoghe, A. (2002). Definitions of bullying: a comparison of terms used, and Age and Gender Differences in a fourteen-country International Comparison. *Child Development*, 73, 1119–1133.
- Smorti, A., Menesini, E. & Smith, P.K. (2003). Parents' definitions of children's bullying in a five-country comparison, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 34 (4), 417.
- Sterling Honig, A. & Zdunowski-Sjoblom, N. (2014). Bullied children: parent and school supports. *Early Child Development and Care*, 184(9-10), 1378–1402.
- Whitney, I. & Smith P. K. (1993) A survey of the nature and extent of bullying in junior/middle and secondary schools. *Educational Research*, 35(1), 3–25.

Προτεινόμενη συμπληρωματική βιβλιογραφία για περαιτέρω μελέτη

- Αντωνίου, Α.-Σ. (2008α). *Ψυχολογία ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες*. Αθήνα: Ιατρικές Εκδόσεις Π.Χ. Πασχαλίδης.
- Αντωνίου, Α.-Σ. & Καμπόλη, Γ. (2014). Πως σχετίζεται ο σχολικός εκφοβισμός με την κατάθλιψη και την τάση αυτοκτονίας σε παιδιά και εφήβους. Στο Σ. Κούτρας (Επιμ.), *Η Ψυχική Υγεία των Παιδιών στην Κοινωνία της Κρίσης - Ο Ρόλος των Γονέων και των Εκπαιδευτικών* (σελ. 102–121). Αθήνα: Ταξιδευτής.
- Αντωνίου, Α.-Σ. & Κουτσούκου, Η. (2011). Μορφές βίας και επιθετική συμπεριφορά στα τηλεοπτικά προγράμματα - Προτάσεις προστασίας της ψυχικής υγείας των ανήλικων τηλεθεατών στην Ελλάδα. *Παιδαγωγικός Λόγος, Τόμος ΙΣΤ', 2*, 11–22.
- Αντωνίου, Α.-Σ., Ντόφη, Β. & Παππά, Ο.-Μ. (2013). *Ο ρόλος των βιολογικών και ψυχολογικών παραγόντων στην αιτιολογία της επιθετικής συμπεριφοράς κατά την παιδική ηλικία*. Στα Πρακτικά του Συνεδρίου: Παιδική Ηλικία-Κοινωνιολογικές, Πολιτισμικές, Ιστορικές και Παιδαγωγικές Διαστάσεις, 11-14 Απριλίου (Επιμ. Χ. Μπαμπούνης, σελ. 1102–1109). Αθήνα: Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Εργαστήριο Κοινωνικών Επιστημών.
- Κουρκούτας, Η. & Θάνος, Θ. (Επιμ.) (2013). *Σχολική βία και παραβατικότητα. Ψυχολογικές, κοινωνιολογικές, παιδαγωγικές διαστάσεις. Ενταξιακές προσεγγίσεις και παρεμβάσεις*. Αθήνα: Τόπος.
- Μέλλου, Ευσ. & Αντωνίου, Α.-Σ. (2013). *Η επίδραση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και του ηλεκτρονικού εκφοβισμού στην ψυχική υγεία παιδιών και εφήβων*. Στα Πρακτικά του Συνεδρίου: Παιδική Ηλικία-Κοινωνιολογικές, Πολιτισμικές, Ιστορικές και Παιδαγωγικές Διαστάσεις, 11–14 Απριλίου (Επιμ. Χ. Μπαμπούνης, σελ. 1145-1151). Αθήνα: Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Εργαστήριο Κοινωνικών Επιστημών.
- Πλούμπη, Αικ. & Αντωνίου, Α.-Σ. (2014). *Αγχώδεις Διαταραχές, αυτοκτονικός ιδεασμός και χρήση ουσιών σε παιδιά και εφήβους και η σχέση τους με τα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού*. Στα Πρακτικά του 4ου Πανελληνίου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης, 20–22 Ιουνίου. Αθήνα: ΕΚΠΑ, Τομέας

Ειδικής Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας Π.Τ.Δ.Ε. & Κέντρο Μελέτης
Ψυχοφυσιολογίας και Εκπαίδευσης.